

УДК 930.25(44)“13:2(44)

Л 17

Богдан ЛАЗОРАК

**УЧАСТЬ ЦЕРКОВНОГО КЛІРУ ФРАНЦІЇ
У СТОЛІТНІЙ ВІЙНІ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ
“ХРОНІК” ЖАНА ФРУАССАРА (1325 – 1340 рр.)**

У статті проаналізовано джерельні свідчення про участь церковного кліру Франції у початковому етапі Столітньої війни (1325 – 1340 рр.) на ґрунті чотирьох “Хронік” французького хроніста та поета Жана Фруассара. Розкрито короткий зміст описів Ж. Фруассара участі білого та чорного духовенства у здійсненні духовних чинностей та безпосередньої допомоги рицарям у військових кампаніях. Окрему увагу зосереджено на духовно-релігійній діяльності багатих (маркграфів, графів, баронів) та бідних (ремісників, дрібних рицарів, селян) мирян, спрямовану на розвиток і підтримку конкретних абатств, парафіяльних храмів та церковного кліру.

***Ключові слова:** медієвістика, Столітня війна, Жан Фруассар, хроніка, Франція.*

***Постановка проблеми.** У західноєвропейській медієвістиці “Хроніки” Жана Фруассара [1] вважаються головним джерелом для всебічного вивчення Столітньої війни періоду 1337 – 1340 рр. Щоправда, в українській медієвістиці, яка культивується сьогодні винятково в науковому середовищі Харківського національного університету ім. Каразіна та Львівського національного університету ім. І. Франка, це джерело щойно починає залучатися до спеціального аналізу. Водночас аналіз джерельних свідчень “Хронік” про духовно-релігійне життя Франції має нині узагалі невизначений характер, оскільки ця проблема практично не порушується навіть у провідних наукових середовищах російської медієвістики, яка у країнах Східної Європи досі вважається*

показовою. З іншого боку, сучасні аналізи “Хронік” Ж. Фруассара в Україні та Росії передовсім обмежуються переважно вивченням тогочасної політичної та військової історії, а також проблемами авторства, структури та умов написання чотирьох книг.

Актуальність джерелознавчого аналізу “Хронік” Ж. Фруассара в сучасних українських дослідженнях, окрім узагальнювального, має мати більш рефлексивний характер, зокрема у межах конкретних контекстів: історії військової справи, феодалських відносин, і найголовніше у контексті історії середньовічної церкви. Це зумовлено передовсім “довгою” відсутністю в українській медієвістиці історії духовно-релігійного життя Франції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія цієї проблеми має доволі суперечливий характер, позаяк, незважаючи на доволі серйозну та розлогу джерелознавчу традицію вивчення “Хронік” Ж. Фруассара, у світовій медієвістиці досі немає спеціальних праць, які б узагальнювали свідчення хроніста про життя єпископів, парохів, монахів і мирян безпосередньо на початковому етапі війни (1325 – 1340 рр.). У 1945 р. з’явилася праця бельгійської дослідниці Джулії Бастін, яка остаточно спрямувала науковий дискурс “Хронік” у контекст аналізу авторства джерела: “Ж. Фруассар писав свої хроніки як романтик та поет, а не прихильник чи людина тої чи тої воюючої сторони” [8]. У 1983 р. з’явилася сенсаційна розвідка американського медієвіста Пітера Дембовського, у якій автор чи не вперше розглянув сенс релігійного життя за матеріалами “Хронік” Ж. Фруассара [12]. На його думку, в “Хроніках” присутня особлива увага Ж. Фруассара до топосу смерті, який він зустрічав серед ортодоксальних християн як під час битв, так і відносного спокою [12, 41 – 43].

Найновішим підсумком французької історіографії теми “Хронік” Ж. Фруассара стала книга паризького медієвіста, професора Бернарда Жуаньє (1927 – †2010), присвячена взаєминам відомого французького коннентабля та воєначальника Столітньої війни Бертрана дю Геклена та Жана Фруассара [14]. Автор вважає, що без спільної участі у походах хроністу було б надто важко описувати та переосмислювати пережиті події, позаяк захист рицарів дю Геклена дав змогу Ж. Фруассару працювати над записами тексту різних частин “Хронік” [14, 35]. Б. Жуаньє надто не зупиняється на описах духовно-релігійного життя

Франції, наголошуючи винятково на “соціальной славі” згаданих постатей [14, 18].

У польській медієвістиці спеціальні розвідки над текстом “Хронік” Ж. Фруассара мають лише узагальнений характер. Наприклад, польськомовна “Історія Франції” (1999) під редакцією Яна Башкевича містить доволі скупі свідчення навіть про самого хроніста, не говорячи вже про зміст джерела [9]. Проте Анжей Грабський зумів свого часу довести, що в контексті світової історіографії “Хроніки” Ж. Фруассара є єдиним достовірним джерелом, яке не потребує складних критичних підходів для перевірки свідчень, у тому числі в контексті політичної та церковної історії [9, V – XIX].

Найповнішу картину бібліографії західноєвропейських досліджень проблематики “Хронік” Ж. Фруассара нещодавно уклав на офіційному сайті “Bibliography Jean Froissart” відомий медієвіст, доктор історії Ліверпульського університету Годфрід Кронен [10]. Щоправда, тематика досліджень світових медієвістичних шкіл XIX – XXI ст. не містить прямого аналізу духовно-релігійного життя [11].

У радянській історичній науці обставини написання “Хронік” та біографію Ж. Фруассара серйозно вивчала Н. Мелік-Гайказова [5]. Дослідниця вважала, що мету своєї праці Ж. Фруассар на початку твору роз’яснює особисто, що так чи так пояснює головний задум джерела. Якщо б Ж. Фруассар переповідав те, що відбулося в ті часи, не розкриваючи і не пояснюючи причин, які мали важливе значення, то це був би просто сухий опис подій без належного аналізу, якого вимагає справжнє написання історії, що якраз є найбільш характерне цьому хроністу [5, 23].

На пострадянському просторі найповніші переклади текстів “Хронік” Ж. Фруассара здійснили російські дослідники, які в своїх ґрунтовних передмових намагалися узагальнити не тільки досвід світової історіографії цієї теми, але й подати власне бачення перспектив для вивчення найрізноманітніших проблемних контекстів. Так, переклад “Хронік” під редакцією М. Анікеєва сьогодні вважається найповнішим. У своїй ґрунтовній передмові дослідник здійснив аналіз усіх відомих обставин, за яких здійснювалося написання тексту джерела, підтримуючи версію про те, що саме фаворит англійського королівського

двору Роберт Намюрський порекомендував Фруассару взяти приклад із “Правдивих хронік” льєзького каноніка Жана Ле Бея (1292 – 1370 рр.) [1, 7]. Отже, запозичення концепції “історичної справедливості” у Ле Бея стало, на думку російського дослідника, запорукою успіху “Хронік” Ж. Фруассара, аргументом довіри до них з боку наступних поколінь дослідників теми Столітньої війни. Редакція “Хронік”, опублікована М. Анікєєвим, сьогодні найповніше дає змогу реконструювати усю проблемно-тематичну картину подій першого етапу Столітньої війни, позаяк дослідник уперше на теренах Східної Європи уклав серйозні покажчики та примітки до тексту джерела [1, 518 – 528].

Російська дослідниця Марина Бобкова найбільш предметно підійшла до оцінювання свідчень Ж. Фруассара про ідентичність духовенства та мирян під час Столітньої війни [2]. На її думку, концепція “Хронік” відрізняється від традиційної дидактичної концепції написання подібних праць доби XIV – XV ст. Як влучно наголошує дослідниця, сам Жан Фруассар на початку I-ї частини “Хронік” зазначає, що він пише “історію”, а не “хроніку”. Отже, М. Бобкова вважає автор якомога більше вникає у пояснення подій та з’ясування причин появи тих чи тих фактів [2, 53 – 54].

Білоруська дослідниця Олена Смірнова вперше на пострадянському просторі проаналізувала “Хроніки” Ж. Фруассара як джерело до історії повсякденності християнського життя періоду 1425 – 1340 рр. у Англії, Франції, Італії та Шотландії [6]. На думку дослідниці, саме на підставі джерела Ж. Фруассара вповні можна вивчити увесь християнський символізм рицарської етики в середовищі феодальної знаті Франції, а також усю повноту ідентичності церковного кліру, включаючи главу латинської церкви – папу римського [6, 118 – 119].

В українській історіографії тема “Хронік” Ж. Фруассара щойно починає свої студії. Так, у найновішому підручнику з “Історії середніх віків” під редакцією львівського дослідника професора Леонтія Войтовича [1] подано коротку характеристику постаті хроніста, а також його позиції щодо приводів до Столітньої війни. Водночас співавтор розділу книги Ю. Овсінський вважає, що верхня межа подій описаних у “Хроніках” датується 1400 р. [1, 277], що є доволі дискусійним, оскільки на сьогодні точно невідомо, коли Ж. Фруассар остаточно припинив власно-

ручні записи. На думку Юрія Борискіна, цінність свідчень Ж. Фруассара як хроніста полягає передовсім у тому, що хроністу вдалося створити хронікальну епопею, яка не має аналогів за широтою тематичного охоплення й джерельними свідченнями [3]. Дослідник твердить, що причинами частих переписів тексту I-ї частини “Хронік” Ж. Фруассара було те, що автор під час війни неодноразово змінював своїх покровителів, тому в різних частинах джерела авторські симпатії переходять від французів до англійців і навпаки [3, 13]. Це свідчить про суб’єктивність хроніста. Окремі аспекти християнської символіки у рицарських ритуалах під час початкового етапу Столітньої війни сьогодні вивчає Дарія Шамшина [7].

Так, Михайло Куцин сьогодні студіює “Хроніки” Ж. Фруассара винятково у контексті військово-морської історії Англії та Франції [4]. Дослідник акцентує, що особисті подорожі хроніста островами Британії найповніше відображають тактику та місце-перебування французького і англійського флоту на початковому етапі Столітньої війни [4, 220 – 221].

Однак спеціальних розвідок, присвячених аналізу духовно-релігійного життя Франції за матеріалами свідчень хроніста Жана Фруассара, наразі немає.

У цій розвідці на ґрунті джерельних свідчень “Хронік” Жана Фруассара (при цьому I-а книга розглядається за “Аменським”, “Римським” манускриптами, а також текстом групи “А/В”) аналізується повсякденне духовно-релігійне та військове життя церковного кліру середньовічної Франції.

Мета статті полягає у аналізі свідчень Жана Фруассара про взаємини кліру із рицарством, взаємовпливи “тих, що нас годують” (селян) з абатствами, зокрема про здійснення духовно-релігійних практик у світському та церковному середовищі на найбільш ранній фазі Столітньої війни (1325 – 1340 рр.), що завершилася підписанням Есплешенського перемир’я у 1340 р.

Добре відомо, що упродовж усього XIV ст. відбувалося “оновлення” теологічної картини минулого, особливо того минулого, про яке писали мислителі XII ст. Водночас власне у XIV ст. під канонічні заборони римо-католицької Церкви продовжували підпадати винятково дразливі питання віри (право тлумачення біблійних текстів, символіка традиційних ритуалів та обрядовості, критика

методів інквізиції тощо). Отже, у XIV – на початку XV ст. серед світських авторів історичних творів з'являються праці, що ставили перед собою не стільки виховні, скільки практично-навчальні або аналітично-розважальні цілі. Прикладом таких праць є “Хроніки” Ж. Фруассара, що справедливо вважаються одним з найважливіших і найцікавіших джерел історії Столітньої війни. Починаючи від 12-ти років і до самої смерті, Ж. Фруассар уміло поєднував у собі таланти поета і історіографа. Користуючись заступництвом своїх патронів-замовників серед знатних феодалів, він здійснював поїздки у різні регіони Зх. Європи, збираючи “найсвіжіший” матеріал про війну, яка відбувалася між Англією і Францією. У результаті йому вдалося створити хронікальну епопею, якій досі немає аналогів у контексті тематичної розлогості, художньої цінності та передовсім у контексті відображення реалій духовно-релігійного життя періоду 1325 – 1340 рр.

“Хроніки” Ж. Фруассара складаються із 4-х книг, однак лише I-у з них автор доповнював та редагував усе своє життя. У своєму творі він подав загальний опис політичних, військових і культурно-релігійних подій у декількох європейських країнах: Англії, Франції, Іспанії, Італії, Шотландії тощо. Для того, щоб окреслити “правдиву” картину, він багато подорожував, збирав найдокладніші подробиці подій, шукаючи їх причини і наслідки у діяльності конкретних особистостей. Проте це не перешкодило йому не раз вносити “правки” і “виправлення” у текст праці, залежно від політичних поглядів своїх монархічних покровителів (як відомо, хроніст тричі змінював свою політичну орієнтацію з профранцузької на проанглійську).

Причини тих чи тих подій він шукав не у Святому Письмі, як того вимагала теологічна догматика, а у мотивах діянь знатних осіб – вірності, честі, жадобі до управління людьми чи рицарській хоробрості, їх внутрішній ідентичності, зумовленій феодальними законами. Якщо Ж. Фруассар і вдавався до пояснень прикладами із Святого Письма, то завжди намагався показати закономірності та аналогії. Наприклад, у першій главі “Про сутність доблесті...” хроніст наголошує на тому, що “навіть після Великого Потопу, коли нащадки Ноя знову заселили Землю, вони й надалі продовжували носити зброю, нападати один на одного і вдаватися до війни через суперечки володіння землею” [I, 226]. Усі мотиви

діянь людини та її характер Ж. Фруассар співвідносив із моральними постулатами християнства, повертаючись до античних понять вільної волі мирянина. Паралелі з античною літературою не залишали сумніву й принесли історика прізвисько “Геродота середньовічної Європи”. На думку М. Бобкової, фактично усі причини соціально-політичних подій Ж. Фруассар знаходив у мотивах людської поведінки. У текстах його “Хронік” зв’язок подій із абсолютним образом – Богом, зумовлений людиною та її правом вибору, яке їй і надає Бог. У “Хроніках” чітко простежується перехід від символічної до причиново-наслідкової інтерпретації подій [I, 59].

Прикладом цього є опис коронації монсеньйора Філіпа VI де Валуа (Французького) у Реймському соборі 1328 р. одразу після “світських виборів”. Так, обіцянка майбутнього короля покарати фламандців за провину перед графом Фландрським спровокувала низку подій, які дискредитували владу сюзерена і ще більше загострила відносини із Англією. Щоправда, саму церемонію Ж. Фруассар передає із найбільш точними поясненнями її християнського символізму й усталеної традиції. У день Пресвятої Тройці у Реймському соборі з’їхалася практично уся знать Франції для того, аби віддати честь новому миропомазаннику та другій особі “після Бога в очах французького народу”. Серед присутніх сюзерена постійно супроводжували король Карл Богемський і король Філіпп Наваррський. Також були присутні герцог Брабантський, граф Ено, мессієр Жан д’Ено, герцог Бретонський, герцог Бургундський, граф Блуаський, граф Алансонський, граф Фландрський, мессієр Робер д’Артуа (потратив багато зусиль, щоб ця коронація відбулася), герцог Лотарингський, граф Барський, граф Намюрський, граф Осерський, герцог Бурбонський, сир де Кусі, граф де Сен-Поль, граф Омальський, граф д’Аркур і стільки інших сеньйорів, що їх хроніст навіть не зумів полічити [I, 74].

На церемонії миропомазання перебували ті знатні сеньйори, котрі мали взяти безпосередню участь у коронації. Один мав перепоясати короля мечем, який символізував хрест, другий – надіти йому шпори і так далі [I, 74]. З римського манускрипту дізнаємося також про взаємини нового французького короля із папою римським Бенедиктом XII. Як виявилось, Філіп VI прагнув отримати від єпископа Риму благословення на те, щоб відправитися в хрестовий

похід на Святу Землю з метою “визволення Гробу Господнього”. Відтак чимало королівських дарів і церковних бенефіцій для папи були зумовлені саме цією причиною. Навіть сама коронація Філіпа VI відбувалася безпосередньо з благословення папи [I, 314 – 315].

У червні 1332 р. Філіп усе ж відправляється разом із королем Робертом Сицилійським до Авіньйона на зустріч з папою. Папа, кардинали і вся курія вкрай зраділи їхньому приїзду. З цього приводу Ж. Фруассар писав: “І давав папа багато раз обітниця у своєму дворі, який в ту пору ще не був настільки красивий і не мав так багато покоїв і галерей, як сьогодні” [I, 315]. Та найважливішим є опис церемонії “прийняття червоного хреста” на організацію нового хрестового походу. Перед усіма сеньйорами та королями папа римський виголосив “глибокі богословські проповіді” про тяглість хрестових походів та духовну візію, яку бере на себе король Франції. Згодом у папській каплиці Філіп VI “прийняв хреста в ім’я Бога...”, і разом “з королем Сицилійським, графом Аланським, графом Савойським, графом Арман’яком, дофіном В’єнським, дофіном Оверньським, герцогом Бурбонським, графом Форезським, кардиналом Неаполітанським, кардиналом Остийським, кардиналом Міланським та кардиналом Урхельським дав клятву нести його за море на Святу Землю” [I, 315]. Свою роль у церемонії відіграли і найвищі чини церковного кліру Франції. Так, Елі де Талейран, кардинал області Перігор – одної із найбагатших на південному-заході Франції, також брав участь у церемонії надання хреста Філіпові VI та оголошенні хрестового походу. Кардинал навіть виявив бажання особисто взяти участь у хрестовій місії [I, 438].

Зауважимо, що взаємини Філіпа VI із папою римським особливо зблизилися через спільне бажання підтримати коронацію німецьким імператором Карла Богемського, а не Людвіга Баварського, як цього бажала переважна більшість населення Священної Римської Німецької імперії [I, 316].

Так, Ж. Фруассар пояснює, чому згаданий Хрестовий похід, ініційований зусиллями французького короля та папи, таки не відбувся, що певною мірою в історії хрестових походів є своєрідним парадоксом, адже для відправлення рицарів усе було готово. У манускриптах “сімейства А/В” хроніст причиною

усього вважає зовнішню загрозу для Франції з боку Англії: “Тоді найближчі і знатні друзі короля Філіпа повідомили і попередили його, що якщо він, відповідно до даної клятви, відправиться в заморський похід, він піддасть своє королівство дуже великій небезпеці. Найкраще, що він може зробити, – це прийняти і витратити свої сили на охорону підданих і володінь, які повинні відійти у спадок його дітям” [I, 442]. У цьому джерельному свідченні бачимо серйозний факт порушення духовно-релігійної клятви короля, даної перед Богом і Світом, який, як виявилось, в контексті королівського обов’язку захисту власних підданих був у смислового та правового значенні важливішим за будь-що. Традиційна ідентичність особи короля пророкувала йому долю не тільки захисника власних васалів та підданих у королівському домені, але й долю “миропомазанника-спасителя” французького народу.

Показово, що папа Бенедикт XII був за національною приналежністю французом, і у різний час під іменем Жак (Фурньє) був абатом бульбонського монастиря, з 1337 р. – владикою Памьє, а з 1326 р. – владикою Мірпуа, у 1334 р. – обраний єпископом Риму [I, 101, 110, 142, 173, 176, 222, 223, 314 – 317, 368, 387, 408, 410, 437 – 439, 504, 517].

Одним із перших французьких єпископів, який відчув англійське вторгнення у свої володіння був єпископ Камбре та Отюена Гільом д Осон. У 1339 р. англійський мессієр Готьє де Моні, не бажаючи порушити рицарську гідність, все ж відправив владіці Гільому д Осону листа із попередженням про напад. Проте єпископ навіть гадки не мав, що армія англійських рицарів вже була настільки близько до його володінь, тому доволі спокійно віднісся до попередження. Але вже наступного дня англійці напали на замок Тен-Л Євек, з легкістю захопивши міст, ворота і сам замок разом із каштеляном. Коли французький король дізнався від владіки про втрату цього замку, він сильно розгнівався, адже це був стратегічний оборонний пункт [I, 144 – 145]. Щоправда, згодом владіка все ж реабілітував себе, давши серйозну відсіч в обороні міста Камбре. Перед облогою англійський король Едуард III зустрівся із своїми союзниками у м. Валансьєнне в одному із замкових залів для спільної вечері. Під час розмови

лінкольнський єпископ зверхньо виголосив погрозу в бік кембрійського владика, якого на зустрічі не могло й бути: “Гільюм д Осон, камбрейський єпископе! Від імені римського імператора ми вам веліємо, щоб ви прийняли в місті Камбре його вікарія, короля Англії, адже в іншому випадку, якщо ви порушите васальний обов’язок, ми увійдемо до міста силою” [I, 151]. Король та граф Ено погодилися із цими словами. 20 вересня 1339 р. англійський король із своїми васалами повністю взяв м. Камбре в облогу, командну ставку було розміщено у містечку Івюї. На шостий день до армії приєднався герцог Брабантський з 900-ма рицарями. Облога міста була невдалою, а англійський король вирушив у глиб Франції. Після цього подвиг кембрійських рицарів владика Гільома д Осона ще довго оспівувалися в одах французьких трубадурів.

З іншого боку, кембрійський владика завжди брав участь у політичних нарадах із королем, згідно з свідченнями Ж. Фруа-ссара, навіть був причетний до воєнних інтриг у власних цілях. Наприклад, саме з ініціативи Гільома д Осона у 1337 р. графство Ено було втягнуто у воєнні дії. Перебуваючи у Парижі біля короля, владика невпинно переконував сюзерена, що у нього беззаперечні аргументи для того, щоб скаржитися на еноерців, адже вони спалили і розорили його область і захопили його фортеці. Врешті найманці французького короля, які квартирували у Камбре і Като-Камбрезі, отримали наказ на вторгнення в Ено [I, 167]. Зауважимо, що довгий час на службі у владика перебували німецькі найманці [I, 186], які серйозно переважали у тактиці як французів, так і англійців.

Інший епізод із біографії кембрійського владика пов’язаний із поховальною церемонією над графом Гільюмом д Ено, який загинув у червні 1337 р. під час битви за острів Кадзанд. Поховальна церемонія відбулася 20 червня 1337 р. у день Пресвятої Тройці у церкві кордельєрів у м. Валансьєнне. Це була дуже торжественна церемонія, що відбулася в присутності численної кількості герцогів, графів і баронів. Тоді владика виголосив дуже патріотичну промову, у якій згадав про особливу місію французького рицарства перед Богом, королем та Францією [I, 328].

Свою лепту в організацію військових і політичних проєктів Франції на початку Столітньої війни вніс шартрський владика Жан Плессі-Патъє, який управляв у Шартрі впродовж 1324 – 1332 рр. Наприклад, під час організації церемонії оммажа англійським королем Едуардом для Філіпа IV Красивого французький король особисто відправив владика до Англії, щоб він взяв активну участь у зборах ради англійського короля в Лондоні у Вестмінстерському палаці [I, 293]. Завдяки отриманій від владика інформації французький сюзерен добре відав намірами англійської корони у майбутньому.

Інший шартрський владика Емері Шалю, який управляв упродовж 1332 – 1342 рр. від імені французького короля, брав участь у надскладних переговорах із фламандцями у м. Турне, які закінчилися фактично безрезультатно, але розв'язали руки Філіпу VI, що отримав після цього від папи Климента дозвіл на рішучі дії проти Фландрії. У цих же переговорах також брав участь паризький єпископ Гільом де Шанак [I, 368].

Серед іншого важливе значення мають джерельні вістки Ж. Фруассара про діяльність одного із найодіозніших кліриків 3х. Європи – єпископа Льежського Адольфа (Маркського) (1288 – 1344 рр.). Будучи ставлеником ще в часи Філіпа IV Красивого, владика завжди користувався підтримкою французьких монархів, які за його сприяння намагалися утримати вплив у Лотарінгії та на території Священної Римської імперії. Під час Столітньої війни владика Льежський служив Філіпу VI разом із 500-ма рицарями-латниками і брав безпосередню участь у походах упродовж 90 днів. Зауважимо, що для епохи зрілого середньовіччя під час військових кампаній не було дивним, коли владика виїжджав із свого церковного бенефіція на коні разом із військом, виконуючи тим самим заклик короля до війни як головну умову утримання землі. Відомо, що під час облоги англійцями м. Турне Адольф (Маркський) приїхав на великий збір рицарського воїнства з метою негайної допомоги оборонцям. Діставшись табору неподалік м. Турне, військо владики отаборилося біля невеличкої річки і мало разом із рицарями короля Богемії контролювати єдиний і доволі вузький прохід англійців через міст [I, 207]. В одному із таборів біля Понт-а-Трессена розвідка Льежського єпископа на чолі із мессіром Робером де Байелем вчасно

повідомила про наступ англійських воїнів з числа еннюерців. Французьке військо дало відсіч і перемогло. Це була одна із перших відомих перемог владики на користь Франції [I, 208 – 209]. Згодом з ініціативи сестри короля Жанни де Валуа владики брав активну участь у переговорах про підписання річного перемир'я з Англією у церкві містечка Есплешен, яке виявилось вдалим [I, 221]. Саме завдяки зусиллям владики лише на третій спробі англійці і французи зуміли домовитися про перемир'я, що мало особливе значення, адже наслідки битви могли бути роковими, позаяк з обох сторін стояли сотиссячні армії рицарів [I, 408]. Рицарська доблесть і вірність французькій короні з боку владики Адольфа не раз підтверджується свідченнями Ж. Фруасара. Наприклад, коли англійські сеньйори намагалися із м. Валансьєнне здійснити лоббі на підкуп французької знаті, владики відповів англійським баронам, що “ніколи не виступить проти Філіпа VI” [I, 323]. З іншого боку, між єпископом та королем Франції 29 липня 1337 р. було підписано угоду, за якою владики зобов'язувався служити лише королю разом з 500-ма латниками, а король зобов'язувався підтримувати цих рицарів провіантом та озброєнням [I, 577].

В операції визволення м. Турне брав участь також мецький єпископ Адемар де Монтейль, який утримував власних рицарів і фактично від самого початку Столітньої війни підтримував французького короля. З реєстру бувінського табору також відомо про його подвиги на інших плацдармах, зокрема у битві при Кресі у 1346 р. [I, 206, 460, 563].

Окремої уваги заслуговують джерельні вістки “Хронік” про дещо нижчого за саном церковної ієрархії, проте не менш шляхетного клірика середньовічної Франції карменського (часто караманського) віконта Арно д Еза, який був сином Пьєра д Еза, рідного брата папи Йоанна XXII. Станом на 1339 р. Арно д Ез мав у своєму підпорядкуванні одного рицаря, з яким воював у 1341 р. у Гієні в дружині графа Валентинуа. У серпні 1341 р. він брав участь у набігу на замок Аженуа, після чого потрапив у полон, з якого 29 травня 1346 р. д Еза викупили його ж васали. Станом на 1379 р. Арно д Ез у розпорядженні мав уже 58 озброєних латників [I, 545 – 546]. Зазначимо, що під час кампанії графа

де Л Іля в Гасконі напади цього віконта завдали населенню та парафіям Аквітанії непоправної шкоди. Позиція французьких рицарів була доволі виправданою, адже гасконці перейшли на бік англійського короля, зрадивши присягу “Франції” [I, 177, 200].

Важливу роль у підписанні Гасконського перемир’я із англійцями відіграв ангулемський владика єпископ Англе де Блай, який домігся відтягування часу до 1347 р. і зупинив облогу замка Мірмон [I, 123].

Проте не завжди доля кліриків складалася щасливо. Наприклад, Віконт Ален VII де Роган, який практично від початку Столітньої війни воював на боці французького короля, у битві при Мороне 14 серпня 1352 р. героїчно загинув у битві із англійськими рицарями [I, 206, 564].

Єпископ дієцезії Камбре Гі II Булонський, що керував цим урядом упродовж 1324 – 1336 рр., також долучився до розв’язання політичних суперечок. Так, у 30-х рр. XIV ст. владика брав участь у переговорах між французьким королем і графом Ено, який намагався реабілітувати статус мессіра Робера д Артуа, котрого король прагнув стратити за зраду [I, 97].

Важливу роль у регулюванні перемир’я між ворогуючими сторонами відіграв також клермонський кардинал та єпископ Нуайона та Остії Обер Етьєн. Так, під час 15-тиденних переговорів у Аррасі 1336 р. кардинала особисто відрядив папа Климент VI. Незважаючи на численні дискусії, Обер (Етьєн) разом із кардиналом Неаполя привезли до Парижа вістку про підписання перемир’я на два роки “на суші і на морі”. Зауважимо, що під час переговорів від імені французького короля брав активну участь і архієпископ Санський Філіп де Мелента, оссерський єпископ Жан де Бланжи [I, 211, 223, 410, 517]. Традиція організації домовленостей саме у цьому містечку стане прийнятною для обох сторін до 1435 р.

Чимало французьких кліриків, не маючи змоги особисто брати участь у війні, відряджало до королівських кампаній своїх воїнів, серед яких було багато середнього рицарства, що прагнуло не тільки слави, але й економічної поживи. Щоправда, були й такі, які намагалися усіма силами боронити рідну землю. Наприклад, доволі легендарною є постать знатного рицаря мессіра Аме де

Вернана, який від Льежського єпископства (з м. Вернан) брав героїчну участь у обороні абатства Маршьєнн на Півночі Франції від англійського графа Ено. Цікаво, що захопивши ворота, які охороняв цей рицар, англійці убили практично усіх рицарів і монахів, а Аме де Вернана взяли у полон. Після цього абатство було пограбоване і спалене вщент [I, 215, 400].

На початковому етапі Столітньої війни окремі абатства Франції надавали усіляку підтримку англійській армії чи союзникам англійської корони. Так, під час свого рейду єпископством Кембре мессієр Готьє де Моні зупинився із рицарями на перепочинок у абатстві Денен, у якому управляла його кузина абатиса (настоятельниця) Агнесса де Ліверде [I, 145]. Тоді було влаштовано таємну вечерю, позаяк кембрійський єпископ не мав дізнатися про просування рицарів Готьє де Моні.

Особливе місце у “Хроніках” Ж. Фруассара відведено топосу духовно-релігійного патрона та покровителя Франції – Святого Діонісія з абатства Сен-Дені. Так, французький Карл IV до своєї сестри королеви Франції Ізабелли навіть у найпотаємніших родинних розмовах завжди прирікався цим святим. Також у середньовічній Франції існувала неписана традиція страчувати винних на центральних площах у день Св. Діонісія, що символізувало торжество французького правосуддя та правозаступництво Св. Діонісія над французьким народом. Наприклад, у цей день, за даними Ж. Фруассара, у п’ятницю в жовтні 1326 р. в англійському місті Херифорді було страчено графа Арендуела та мессієра Хьюго Диспенсера (насправді страта відбулася 17 листопада) [I, 29, 246, 570].

Важливу роль у військових кампаніях Франції відіграли абатства та їх монахи. Так, Ж. Фруассар із особливим смисловим піднесенням переповідає історію про подвиги французького монаха, який був його однофамільцем і обороняв абатство Сент-Аман у 1340 р. Монах Фруассар під час облоги абатства рицарями графа Ено обороняв одну із вхідних брам, з якої неймовірними подвигами зумів убити і поранити близько 18 рицарів, через що натиск у цьому місці став найменшим. Монаху все ж довелося відступити, коли еннюєрці, зумівши проломити оборонну стіну в кількох інших місцях, увійшли до абатства. Монах Фруассар з

боями через найрізноманітніші закамарки все ж зумів покинути абатство і разом із іншими рицарями відступив до м. Мортань [1, 214].

Показово, що практично усі дрібні та середні монастирі, а також абатства Франції безпосередньо брали участь у Столітній війні, надаючи французькій армії фінансово-господарську чи військову допомогу. Духовна візія абатств під час військових кампаній усе ж полягала у збереженні французької церковної традиції, здійсненні духовних практик відпущення гріхів, хрещення та вінчання та ін. (див. табл. 1).

Таблиця 1

Абатства та храми Франції на початку Столітньої війни

№ п/п	Назва місцевості	Тип і титул церковної інституції	Імена урядників, парохів і монахів	Інформація про події під час війни
1	м. Аспр	церква Святого Агера	ктиторами та управителями церкви були монахи монастиря Св. Вааста у м. Аррас	у другій половині 30-х рр. XIV ст. камбрезький гарнізон французьких рицарів уцент спалив церкву та місто; у церкві зберігалися мощі Св. Агера
2	м. Камбрезі біля гори Сен-Кантен	абатство Воссельсюр-Л'єско	–	у 1339 р. абатство розорив англійський король і німецькі рицарі сеньйора Фалькенберга під час кампанії у землях Вермандуа та Тьєраша
3	м. Мон-Сен-Мартен	абатство білих монахів	Підпорядковувалося Премонстранському ордену у Вермандуа	на початку англійського вторгнення у Францію першим потрапив під штурм, як ворота у Францію; два дні тут була ставка англійського короля

4	м. Оннен-кура на границі із Камбрезі	абатство	–	під час облоги міста та абатства мессіром Жаном д Ено 1339 р. оборону абатства організував один “славний монах”, який заздалегідь наказав полагодити укріплення та брами. Завдяки згаданому монаху було організовано серйозну відсіч, адже монах наказав озброїтися усім, хто може тримати зброю в руках, а також наняв на службу арбалетників із Сен-Кантена, облогу було знято
5	м-ко Орінї-Сент-Бенуат, в області Верман-дуа біля Сен-Кантена	жіночий монастир	–	У 1339 р. англійські рицарі взяли в облогу абатство, яке опиралося кілька годин, адже місцеві люди не були військовими і не вміли воювати; абатство було серйозно пограбоване і розорене
6	Біля м. Турне	Абатство Св. Миколая	–	у 1340 р. абатство перебувало в облозі англійської армії (рицарі брабантського герцога)
7	Сен-Вааст на лівому березі Л Еско біля Влансьена	монастир	–	У 1340 р. біля монастиря відбулася одна із найкровопролитніших битв між англійськими та французькими рицарями

10	Сен-Морде-Фоссе на березі р. Марні біля Парижа	абатство	–	Після того, як англійський король захопив Шотландію у 1333 р., король Девід Шотланський разом із дружиною переодягнувшись паломниками втекли у Францію і зупинилися в цьому абатстві
11	Фарвак або Фервак на північний схід від Сен-Кантена	жіночий цистеріанський монастир	–	заснований у XII ст.; грабуючи французькі землі областей Верманда та Тьєраші у 1339 р., англійський король зупинився у цьому монастирі
12	Фамі-Л Аббеі в Тьєраші	абатство	–	У 1340 р. армія англійського короля проходила повз абатство, яке фактично було приєднано без жодної краплі крові
13	Фонтенель біля Валансьєна	жіноче абатство	–	Після смерті графа Гільома д Ено його мати Жанна де Валуа прийняла постриг і відправилася у це абатство
14	Шато-Л Аббеі біля Мортане	абатство	–	абатство було плацдармом під час кампанії графа Ено проти Франції у 1337 – 1338 рр.

Висновки. Отже, під час подорожей країнами 3х. Європи Жан Фруассар зібрав унікальний матеріал про діяльність церковного кліру Франції на усіх рівнях ієрархії. Як виявилось, практично усі потужні абатства та монастирі Франції були втягнуті до військової кампанії 1325 – 1340 рр., бо їхні економічні потуги давали змогу тримати необхідну для Філіпа VI оборону від

англійських або німецьких рицарів. Значна частина монастирів розташовувалася у стратегічних районах або поряд із замками, через які проходив загарбницький шлях англійського короля.

Окремі джерельні вістки “Хронік” уповні дають змогу реконструювати позицію вищого французького кліру стосовно характеру розгортання Столітньої війни. Так, папа римський, його прелати та французькі владика одноставно підтримали позицію французького короля і засудили намагання англійської корони приєднати Францію. У зв’язку із цим на початку виникнення перших приводів до війни (1328) папа римський миропомазав Філіпа VI як єдиноправного правителя французького народу у Реймському соборі.

З іншого боку, навіть під час розгортання військових кампаній більшість французьких єпископів особисто взяли участь у війні, що цілком правомірно засвідчує не тільки виконання васальної присяги на ґрунті церковних бенефіцій, але й авторитет Філіпа VI. Загалом рицарські загони французьких владик за різними підрахунками на початковому етапі війни становили приблизно третину усієї армії французів. Водночас навіть дрібні монахи, за даними “Хронік”, часто самі обороняли потужні укріплення, презентуючи так рицарську доблесть і серйозну налаштованість на збереження ідентичності французької Церкви під опікою єпископа Риму.

Перспективним напрямом дослідження теми участі церковного кліру Франції у Столітній війні є вивчення проблеми на ґрунті пізніших джерел.

Джерела та література

І. Фруассар Ж. Хроніки. 1325 – 1340 / Ж. Фруассар ; пер., сост., предисл., прим., указат. М.В. Анисеева ; под науч. ред. Ю.П. Малинина. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2009. – 655 с.

1. Medium aevum. Середні віки підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / за ред. Л.В. Войтовича. – Львів : Тріада Плюс, 2010. – 502 с.

2. Бобкова М. Память о событии и представления об истории в исторических сочинениях эпохи средневековья и Возрождения / Марина Бобкова // Образы прошлого и коллективная идентичность в Европе до начала Нового времени. – М. : Кругъ, 2003. – С. 52 – 64.

3. Борискін Ю. Нові публікації джерел до історії Столітньої війни (1337 – 1453) / Юрій Борискін // Військово-науковий вісник. – Львів, 2009. – Вип. 12. – С. 3 – 14.

4. Куцин М. Військово-морські сили у Столітній війні (1337 – 1453) / Михайло Куцин // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія / за заг. ред. І.С. Зуляка ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак та ін. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – Вип. 2. – С. 220 – 227.

5. Мелик-Гайказова Н. Французские хронисты XIV в. как историки своего времени / Н. Мелик-Гайзакова. – М. : Наука, 1970. – 213 с.

6. Смирнова Е. Повседневность христианского запада в источниках (XII – XV вв.) / Е. Смирнова // Лістападаўскія сустрэчы-8] : зб. арт. па матэрыялах Міжнар. навук. канф. у гонар акадэмікаў М.М. Нікольскага і У.М. Перцава / навук. рэд. В.А. Фядосік, І.А. Еўтухоў. – Мінск : БДУ, 2011. – С. 117 – 123.

7. Шамшина Д. О символике войны в ритуалах и материальной культуре рыцарства / Дарья Шамшина // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : збірник наукових праць. – Х. : Вид-во ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 14. – С. 70 – 74.

8. Bastin J. Froissart. Chroniqueur, romancier et poète / J. Bastin. – Bruxelles : Office de publicité, 1948. – 94 p.

9. Baszkiewicz J. Historia Francji / J. Baszkiewicz. – Wyd. 4 popr. i uzup. – Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999. – 672 s.

10. Croenen G. Bibliography Jean Froissart / G. Croenen [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.liv.ac.uk/~gcroenen/biblio.htm>.

11. Croenen G. Froissart illustration cycles / G. Croenen // Encyclopedia of the Medieval Chronicle. – Leiden : Brill, 2010. – S. 645 – 650.

12. Dembowski P.-F. Jean Froissart and his Meliador. Context, craft and sense / P.-F. Dembowski. – Lexington, Ky. : French Forum, 1983. – 196 p.

13. Grabski A.-F. Dzieje historiografii / A.-F. Grabski. – Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2003. – 866 s.

14.

. – Paris : Tallandier, 2008. – 237 p.

Лазорак Богдан. Участие церковного клира Франции в Столетней войне: по материалам “Хроник” Жана Фруассара (1325 – 1340 гг.). В статье проанализированы исходные сведения об участии церковного клира Франции в начальном этапе Столетней войны (1325 – 1340 гг.). Раскрыто краткое содержание

описаний Ж. Фруассара участія білого і чорного духовенства в здійсненні духовних візій і неопосередкованої допомоги рыцарям в воєнних кампаніях. Особливу увагу приділено духовно-релігійній діяльності багатих (маркграфів, графів, баронів) і бідних (ремесленників, малих рыцарей, крістьян) мирян направлену на розвиток і підтримку конкретних аббатств, приходських храмів і церковного клира.

Ключевые слова: медієвістика, Столітня війна, Жан Фруассар, хроніка, Франція.

Lazorak Bohdan. Participation of the church clergy of France in the Hundred Years' War: on the materials of the "Chronicles" by Jean Froissart (1325 – 1340). The source evidences about participation of the church clergy of France at the initial stage of the Hundred Years' War (1325 – 1340) are analyzed in the article. Jean Froissart's short descriptions of the participation of white and black clergy in committed spiritual force and direct assistance to knights in military campaigns are revealed. Special attention is focused on the spiritual and religious activities of the rich (margraves, counts, barons) and poor (artisans, small knights, peasants) laymen aiming at developing and supporting of the specific abbeys, parish churches and church clergy.

Key words: medieval studies, Hundred Years' War, Jean Froissart, Chronicles, France.